

INTENȚIONALITATEA - SEMN COMUNICATIV

Conf. univ., dr. **Mihai RUMLEANSCHI**,
Universitatea de Stat „A.Russo” din Bălți

În teoria elaborată de O.Ducrot și J.-M.Schaeffer¹ în care semnul este tratat ca fiind o categorie semiotică se subliniază lipsa de consensus între cercetători în problema claselor de fapte care s-ar conveni să fie grupate sub noțiunea de semn. Dacă semnul este conceput în accepția stricto sensu de „relație de trimitere” la un referent de o oarecare specie, sau ca o „relație de trimitere realizată printr-un element perceptibil”, atunci dorințele, de exemplu, nu au caracteristicile atribuite de obicei semnelor pentru că ele nu reprezintă „evenimente perceptibile (pentru alții)”. În acest caz ele sunt

definite ca fiind „stări intenționale”. Însă dacă pornim de la o interpretare mai largă a noțiunii de semn și admitem că poate fi semn „orice element X care înlocuiește un element Y”, interpretare care se bazează pe relațiile de similitudine sau de contiguitate între referenți, atunci se cuvine să facem distincție între: *semne – stări intenționale* și *semne – manifestări perceptibile ale stărilor intenționale*, care sunt percepute de alții și de care ele trebuie să fie / pot fi interpretate.²

Analizând relația „Semn-Intenție”, O.Ducrot și J.-M. Scharffer își pun întrebarea dacă e suficient să admitem ca fiind semne doar manifestările perceptibile emise intențional ca relații de trimitere și care sînt deci rezultatul unei intenții de comunicare. Nici aici nu există un consensus bine definit. Există părerea că „existența unei intenții de semnificare este definitorie pentru semn” [E.Buysens, C.Segré citați de O.Ducrot și J.-M.Schaeffer], care nu țin cont de indicii naturali, alții insistă asupra relațiilor de trimitere care sînt bazice pentru semn [A.-J.Greimas, U. Eco citați în aceeași lucrare]. Pentru a decide, am putea alege ca puncte de trecere teza avansată de R.Barthes³ care admite introducerea stărilor intenționale în categoria semnelor și considerarea lor ca unități ce trimit la relații semiotice, adică semne în accepția lui F. de Saussure⁴ ce posedă cele două planuri obligatorii – un semnificant și un semnificat. Semnificantele se materializează prin intermediul altor clase de semne lingvistice (procese de substituție), iar semnificatul este perceptibil și interpretabil în secvențele conversaționale.

La etapa următoare este necesar de a explicita funcția comunicativă a unităților linguale. În accepțiunea lui E.Benveniste⁵, fraza apare ca unitatea de bază a comunicării. Prin logica sa, fraza se opune semnului saussurian care este exprimat prin unități de limbă, dat fiind că aceste unități reprezintă „două lumi distincte”: semnul este o unitate a limbii și asigură formarea enunțului, iar fraza este o „unitate a discursului” și asigură realizarea enunțării. În realitate, constată autorul, esența semnului este strictă și de la semn la frază nu există nici o tranziție, nici prin sintagmare, nici prin alte mijloace.⁶ Semnele se aranjează întotdeauna în relația numită paradigmatică,⁷ în timp ce discursul își construiește o semantică proprie, o semnificare a intentatului produsă prin sintagmarea cuvintelor în care fiecare cuvînt nu reține decît o mică parte a valorii pe care o are ca semn.⁸ Cu alte cuvinte, locutorul, în activitatea sa verbală, pune în relație unitățile de limbă și produce o semantică de tip nou care devine o „deschidere spre lume” în rezultatul adaptării diferitor semne prin apropierea lor la circumstanțele comunicării.

Dat fiind că orice comunicare este o activitate construită în baza unei intenții care se cere a fi recunoscută de destinatar⁹ se impune necesitatea de a elucida particularitățile semnificantului și semnificatului acestui fenomen.

Semnul comunicativ este prin natura sa un semn convențional destinat să vehiculeze o oarecare informație. Enunțul este un tip particular de semn comunicativ dat fiind că el reiese din voința cuiva de a comunica. El se constituie, printr-o asociere convențională, dintr-un semnificat – o imagine acustică, sau grafică – care reprezintă planul său ideal, iar semnificatul poate să se materializeze prin formele articulate de către locutor, sau scrise de el (secvențe de semne grafice) proiectate într-un spațiu unidimensional, temporal, cu caracter linear. Opunându-se semnificatului cuvântului, care este conceptual (el reprezintă un obiect sau o clasă de obiecte nelocalizate în parametrii spațio-temporali) semnificatul unităților sintagmatizate este constituit dintr-o componentă semantică investită de codul lingvistic, pe care alocutorul o percepe cu ajutorul competențelor sale de limbă, și dintr-o componentă pragmatică care reflectă: a) ceea ce locutorul „vrea să spună” și b) relațiile enunțului cu circumstanțele în care el este produs. Această diadă pragmatică este marcată de subiectivitatea locutorului care, reieșind din necesitățile discursive, îi comunică diferite nuanțe expresive, modale etc. În acest caz componenta pragmatică orientează interpretarea semnului, plasat în raporturi sintagmatice spre un conținut relațional: subiect → referent → modalitate de a spune, care, perceput de alocutor, cheamă din partea sa: a) o reacție de decodare pentru a înțelege ceea ce locutorul „vrea să spună” și b) o reacție interacțională, dacă el sesizează că ceea ce a spus locutorul îi este adresat lui și cere o completare, sau *respectată* dacă acesta exprimă o poruncă de a face ceva.

Reieșind din faptul că unitățile limbii reprezintă anumite simboluri care trimit la obiectele percepute la denotare, unitățile elementare ale discursului – frazele, compuse dintr-un oarecare număr de enunțuri – prin însăși complexitatea lor, trimit la referenți care ar putea fi denumiți *comunicaționali*, pentru că fiind situați în timpul și spațiul secvenței conversaționale, acești referenți posedă alte valori funcționale, de ordin subiectiv, care sunt marcate de intențiile interlocutorilor în procesul de comunicare, adică aceste unități discursive au valoare intențională. Chiar dacă cuvintele – componentele enunțului – „rețin o mică parte din valoarea pe care o au în limbă”, aceasta nu vrea să spună că în procesul sintagmării această mică parte a codului lor rămîne la suprafață. Codul unității sintagmatice reprezintă o entitate intențională și el efectuează, printr-o reducere „de suprafață”, o referență care este dificil sesizabilă. În această reducere semnificanții, operînd la nivelul intenționalității, nu trimit întotdeauna la corelații presupuși, exprimați de cuvinte sau de enunțuri. De asemenea semnificanții nu constituie niște sume de corelații direct accesi-

bili. Ei au o altă structură de semnificați, cutotul diferită, de o calitate nouă, cu mult mai complexă. Ei reprezintă niște structuri semnificative care simbolizează *raporturile dintre subiectul vorbitor și lumea referenților relaționali: Subiectul (frazei) → Enunțul (raporturile relaționale) ← Cuvîntul (raporturile simbolice).*

Pentru a contura mai precis parametrii semnificantul intenției comunicative va trebui la început să deosebim ce este „*stare intențională*” ca semn lingvistic și ce este „*intenție comunicativă*”. Atunci cînd locutorul enunță „*Eu vreau să cumpăr acest automobil*” el nu realizează încă o intenție comunicativă pentru că enunțul nu este adresat unui destinatar concret. În cazul dat nu avem nici chiar act de comunicare propriu zis. Locutorul denotă numai disconfortul pe care îl resimte și mijlocul prin care acesta ar putea fi eliminat – cumpărarea automobilului. El vrea să cumpere acest automobil din mai multe considerente: pentru a economisi timpul de deplasare la locul de muncă, pentru că deplasarea cu automobilul este mai confortabilă, pentru a ameliora impresia despre sine, pentru că îi place pur și simplu etc. Achiziția simbolului intențional - automobilul - îi va elimina această stare socio-psihologică de disconfort. Starea intențională exprimată prin acest enunț nu este decît o predispoziție a intenției comunicative. Să spui „*Eu vreau să cumpăr acest automobil*” și să nu faci nimic, nu va fi de nici un folos. Locutorul trebuie să întreprindă o activitate intercomunicațională, să plaseze starea sa intențională pe o axă sintagmatică de tip nou, o axă în care componentele minimale, cuvintele și frazele alcătuite din enunțuri înlănțuite prin raporturi gramaticale vor constitui o componentă interrelațională care deja va reprezenta ***o intenție de comunicare susținută de o reacție comunicativă verbală, paraverbală a interlocutorului*** (gest, mimică etc.). Fraza „*Eu vreau să cumpăr acest automobil*” va reflecta *Intenția comunicativă* atunci cînd locutorul va intra într-o interacțiune verbală cu un interlocutor, va construi enunțuri argumentate și le va aranja în așa fel ca să învingă opoziția posibilă din partea interlocutorului. Toate acestea făcîndu-se în baza proiectului de a-și cumpăra automobilul și în funcția valorică a argumentelor sale.

Secvențele conversaționale construite pe parcursul interacțiunii verbale nu au o durată fixată din prealabil. Intenția locutorului nu le poate limita. Ea, intenția, nu este decît „germenul vital”, „matrița generatoare” a lor, după cum remarcă C.Kerbrat-Orecchioni.¹⁰ Aceste secvențe se construiesc și se cristalizează, în opinia noastră, în dependență de patru factori de bază:

- 1) valoarea referențială a intenției locutorului¹¹,

- 2) strategia conversațională a locutorului,
- 3) nivelul de disponibilitate a interlocutorului de a satisface / susține intenția locutorului,
- 4) strategia interlocutorului.

Astfel, pentru a rezuma: pentru noțiunea de intenție comunicativă au valoare de semnificanți *complexele de enunțuri / fraze aranjate în secvențe conversaționale conform unui ritual (unor norme) de coduri socio-lingvistice în care „voința” locutorului se înscrie în cadrul unui „permis” acordat de către partenerul său, înțelegînd prin acest permis orice formă de reacție verbală / paraverbală a interlocutorului în urma căreia locutorul „știe” că ceea ce el intenționează este calificat, aprobat / dezaprobat, acceptat sau refuzat de interlocutor și au deci valoare interacțională.*

De aici o precizare: într-o situație interacțională unitățile componente au o referențiere dublă: a) o stare, o calitate, o atitudine, un spațiu etc., și b) o intenție a locutorului. De exemplu: enunțurile: *Cerul e înnourat. Se pare că va ploua. Iar tu ești după spitalizare* în cazul acesta referențiază nu numai o stare a timpului dar și intenția locutorului de a proteja starea sănătății interlocutorului.

Despre semnificatul intenției comunicative

Admițînd că semnul intențional (frază) posedă caracteristicile comune semnului lingvistic și că fiind introdus în relațiile interacționale el formează semnificanți cu o concepție specială pe care noi i-am denumit *Semnificanți ai Intenției Comunicative*, ar fi de dorit să precizăm care este natura semnificatului acestui fenomen.

Se știe că cuvintele au funcția principală de a denumi elementele lumii materiale sau imaginate de om. Plasate în raporturi sintagmatice ele formează enunțuri care pot constitui fraze, acestea fiind unități ale enunțărilor. Aceste unități nu au aceleași criterii de semantizare. Enunțurile reprezintă deja relații între om și lumea înconjurătoare, relații care se stabilesc pe axa spațio-temporală. Corelatul material, sau imaginat ca fiind material, are dependențe de subiectul¹² care vorbește și acționează și care îi atribuie, în dependență de situația discursivă, rolul și caracteristicile pe care acest corelat nu le are la nivelul limbii. Și transformările nu se termină numai cu aceasta. Enunțarea nu este plasarea în enunțuri a unei informații oarecare. Enunțarea este „actul însăși de producere a unui enunț”.¹³ Această implică o nouă interpretare funcțională a enunțului și a complexelor de enunțuri – *funcția de a reflecta relațiile dintre interlocutori* (interrelațiile) cu ajutorul și prin intermediul nemijlocit al relațiilor existente în lumea reală: *Subiectul enunțător → Lumea reală*. Asume astfel se stabilește progresiunea

în spirală, și treptată, a omului în limbaj: *nivelul cuvîntului* – primul nivel (procesul de simbolizare a elementelor lumii reale sau imaginare și apropierea acestei lumi de către Subiect) → *nivelul enunțului* – nivelul al doilea (procesul de simbolizare a relațiilor dintre Subiectul enunțător și Lumea referenților și transformarea acestora de el și pentru el) → *nivelul frazei* – nivelul al treilea (procesul de simbolizare interrelațională în care Subiectele enunțătoare acționează de comun acord în scopul de a perfecționa și adapta lumea referenților și de a se perfecționa concomitent ele însăși).

Semnificatul intenției comunicative se plasează la frontiera simbolizărilor de nivelul doi și trei. El este dublu: include *componenta relațională*, unde referenții lumii reale sau imaginare sunt influențați de către Subiect (plasarea lor în enunțuri) și *componenta interrelațională*, care reflectă colaborarea dintre Subiecte în interacțiunile verbale (plasarea lor în fraze și în secvențe conversaționale).

Simbolurile de nivelul doi reprezintă modalitățile de *a spune* și de *a face* ale Subiectului enunțător care pot fi exprimate prin trei tipuri de propoziții: *asertive*, *interogative* și *imperative*, fiecare din ele avînd sisteme caracteristice și tipologice de plasare în cadrul spațio-temporal, toate avînd un Subiect care le generează și le manipulează în funcție de situație discursivă. „Momentul, locul și interlocutorii determină [...] situația la care se referă enunțul”.¹⁴

Simbolurile de nivelul trei – frazele în enunțări – *simbolurile intenționalității* – sunt elemente interacționale în care prin *spusele* interlocutorilor se realizează *faptele comune*. Pe parcursul acestor acte comune își manifestă forța edificatorie, implicit sau explicit, intenția locutorului care inițiază actul intercomunicativ, acțiune ce are ca punct de plecare dorința de a elimina o stare de disconfort. Că intenția sa poate eșua, e deja o altă întrebare, care va fi tratată în alt studiu.

În texte secvențele conversaționale ar putea fi clasificate și analizate în raport cu intenția locutorului, care le construiește. Astfel enunțul „*Eu vreau să cumpăr acest automobil*” va deveni purtător al marcatorului intenționalității atunci cînd interlocutorul, în urma schimburilor interacționale bazate pe competențele lingvistice, paralingvistice, culturale, ideologice etc.¹⁵ va înțelege, nivel după nivel, că locutorul socoate că automobilul este frumos, confortabil, practic, atunci cînd interlocutorii vor discuta condițiile de cumpărare și livrare, cînd, iarăși împreună, vor elimina starea de disconfort a locutorului și acesta din urmă va regăsi echilibrul său emoțional. Atunci intenția locutorului nu va mai exista; ea nu va mai fi edificatoare de texte; ea va fi o intenție comunicativă realizată cu marcatorul zero.

Referințe bibliografice

1. Ducrot O., Schaeffer J.-M. *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris : Seuil, 1995, p. 213
2. Ibid., p. 214
3. Barthes R. *Eléments de sémiologie*. In: Communications, 4, 1964
4. Saussure F. De. *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot, 1973
5. Benveniste E. *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard. 1966, II, p. 225
6. Ibid., I, p. 130
7. Ibid., I, p. 65
8. Ibid., II, p. 223
9. Baylon Ch., Mignot X. *Initiation à la Sémantique du langage*. Tours, éd. Nathan, 2000, p. 20
10. Kerbrat-Orecchioni. *L'Enonciation*. Paris: A. Colin, 1997, p. 180
11. Vezi, de exemplu, originea expresiei „a bea marea” (Ezop)
12. Privitor la noțiunea de Subiect, vezi E. Benveniste, Op. cit. „Despre Subiectivitate”, C.Kerbrat-Orecchioni, Op. cit., pp. 171-185
13. Benveniste E.
14. Dessons G.
15. Vezi C.Kerbrat-Orecchioni, Op. cit., pp. 208-210